

FRIED ISTVÁN

Kazinczy kérdései a purizmusról, a nyelvről, szokásról és a német klasszika

A *Tövisek és Virágok* – tágabb kontextusban

Értsd! s nem fogja tovább sérteni gyenge füled.

(Kazinczy Ferenc)¹

Wer uns am strengsten kritisirt –
Ein Dilettant, der sich resignirt.

(Goethe)²

Ha valóban beszélhetünk „nézőpont-váltás”-ról³ a Kazinczy-kutatásban, ahogy némelyek teszik – s ezt a minden eddiginél alaposabb, megannyi filológiai elemzés,

¹ Kazinczy epigrammait az alábbi kiadásokból idézem: *Tövisek és Virágok. Széphalom 1811*, egykorú bírálataival együtt kiad. BALASSA József, Franklin-társulat, Budapest, 1892., KAZINCZY Ferenc *Összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Balassi, Budapest, 1998. A továbbiakban az e kötetekből vett hivatkozásokat külön nem tüntetem föl. A kötet történetéről, tárgyáról összegzően VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora*, s. a. r. KOVÁTS Dániel, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012, 545–549.

² Johann Wolfgang GOETHE, *Sämtliche Werke. Erster Teil. Die Gedichte der Ausgabe letzter Hand*, bev., szerk. Emil STAIGER, Artemis, Zürich, 1961.; *Zweiter Teil aus dem Nachlass*, szerk. Hellmuth Freiherr von MALTZAHN – Emil STAIGER, Artemis, Zürich, 1953.; *GOETHE'S Werke. Hamburger Ausgabe in 14 Bänden*, szerk. Erich TRUNZ, I., *Gedichte und Epen*, s. a. r. Erich TRUNZ, Beck, München, 1989.; Johann Wolfgang GOETHE, *Gedichte 1800–1832*, szerk. Karl EIBL, Deutscher Klassiker, Frankfurt am Main, 1988. A xéniákat – minthogy általában közös művek – összevettem a Schiller-összkiadásban közltekkel. SCHILLER'S *Werke. Nationalausgabe*, I., *Gedichte in der Reihenfolge ihres Erscheinens 1776–1799*, s. a. r. Julius PETERSEN – Friedrich BEISSNER, Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, 1943.; Friedrich SCHILLER, *Gedichte*, szerk. Georg KURSCHIEDT, Deutscher Klassiker, Frankfurt am Main, 1992. Az e kötetekből idézett verseket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

³ Biró Annamária előbb a *Leplezett mellszobor* című gyűjteményes kötetről közölt ismertetésében (*Változatok Kazinczy Ferencre*, Erdélyi Múzeum 2010, 174–179.) bírálja a régebbi(?) Kazinczy-kutatást, melylyel szemben az ifjabb nemzedék már kiismeri magát a Kazinczy-kéziratok valóban nehezen átlátható erdejében. Megjegyzem, már a 19. század végén megkísérelték rendezni az MTA Könyvtárába került hagyatékot, amelynek azóta újrendezésére is sor került. Ezt a megfelelően akkor csak részben rendezett hagyatékot kutatta nem akármilyen eredménnyel Váczy János, akit több tisztelet illetne meg. Biró újabb ismertetésében, melyet Czifra Mariann joggal fontosnak nevezett könyvéről írt (*Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ráció, Budapest, 2013.) még szigorúbban rója meg az eddigi kutatást (*Nézőpontváltás a Kazinczy-kutatásban*, Erdélyi Múzeum 2015/3., 169–171.). Meglehetősen túlfeszíti Czifra állításait, melyek lényegi kérdésekben támaszkodnak a levelezésre, a korábbi kutatásra. Nem mellékesen jegyzem meg, hogy a Kazinczy-epigrammákról több, összehasonlító jellegű, esztétikai, nyelvészeti tanulmány jelent meg: NYIRI Péter, „A magyar szó, ha rossz is, jobb mint az idegen”. A német (nyelvi) purizmus és a magyar nyelvújítás = *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila – GÖNCZY Monika, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2010, 32–41.; BENCE Erika, *Művészetszemély és irodalomértés. Kazinczy Ferenc Tövisek és Virágok című kötetében = Ragyogni és munkálni...*, 52–57;

a lendülettel induló és ezt a lendületet megőrizni képes kritikai kiadás kötetének szövegfelfogása és jegyzetanyaga erősíteni látszik –,⁴ az korántsem szűkíthető egyetlen könyvre, nem köthető egyetlen személyhez, még csak az sem állítható, hogy egyetlen részterület újszerű vizsgálata fordította volna meg (át, „előre”) a Kazinczy-értelmezések irányát. A magyar felvilágosodás és klasszicizmus újszerűként elgondolt összefüggéseinek előtérbe kerülése, néven nevezve, Szauder József egykori programtanulmánya⁵ és legalább két, életrajzi és műelemző tárgyú értekezése⁶ óta folyamatosan készül. Talán nem egyszerűen „nézőpont”-váltás, hanem szabadulás ez, a részint csupán forrásfeltárára szorító, mégoly szükséges tanulmányoktól, részint egy, a magyar nyelvterület jeles és kevésbé jeles szerzőinek olykor mozgalommá, olykor egyedi, bár tipizálható törekvéssé alakuló, tevékenységének többnyire reflektálatlan bemutatásától, részint attól, hogy nyelvújításra szűkítsük Kazinczy tevékenységét. És bármily jelentékeny eredményeket hoz egy-egy részterületet (életrajzi vonatkozásokot, szövegváltozatokat, kéziratkiadást) szűkebb összefüggéseiben leíró, analízáló tanulmány, akár az eddigi adatokat, nézeteket helyesbítő, új megvilágításba helyező, terjedelmesebb értekezés, mindez még mindig nem bizonyul elegendőnek új korszak bejelentéséhez – kiváltképpen, ha megidézzük Szauder nemzetközi szakirodalmat mozgósító programtanulmányának célkitűzéseit, amelyeket egy-egy dolgozattal maga prezentált, hogy az utóbbi évtizedek kutatásait (Csetri Lajostól Orbán Lászlóig) ne értékeljük túlzóan magasra.

Némelykor Szauder egy-egy, odavetettnek tűnő megjegyzése nyitott távlatokat; így Kazinczy egy levélrészletéhez „mellékelte” a talán önkéntelen emlékezet működését igazoló hivatkozást: Kazinczy a jó halálról (halálábrázolásról) szólva (nem nevesítve) Lessing egy fontos tanulmányát idézi meg,⁷ mintegy ezzel jelezve egyrészt, hogy az „értő”-nek nincs szüksége arra, hogy az európai irodalmak nagy neveit leírja, elegendő a leírt tárgyról nyomatékos szólás a felismeréshez, másrésztől viszont Kazinczynak a levelekben sem elfedett „költői” magatartására, ha úgy tetszik, esztétikai

SZIKSZAINÉ NAGY Irma, *Kazinczy-epigrammák szerkezete = Ragyogni és munkálni...*, 58–64. Magam is letem vitathatót e dolgozatokban, miként a Kazinczy-kutatás más darabjaiban, de nem vetném el őket csak azért, mert ezúttal nem használtak kéziratot anyagot.

⁴ Minderről Kazinczy-könyveimben bőségesen írtam: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 1996.; „Aki napjait a szépnak szentel”. *Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely–Szeged, 2009.; *Kazinczy Ferenc és a vitatott hagyomány*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2012.; *Kazinczy Ferenc önképe és üzenetei*, Győr, 2015.

⁵ SZAUDER József, *A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai* = *Uő., Az estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*, Szépirodalmi, Budapest, 1970, 5–56.

⁶ SZAUDER József, *A kaszai „Érzelmek iskolája”* = *Uő., A romantika útján. Tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest, 1961, 115–141.; *Uő., Veteris vestigia flammae. Kazinczy szerelme* = *Uő., Az estve és Az álom*, 347–433.

⁷ SZAUDER József, *Veteris vestigia flammae*, 388–389. Lessing *Wie die Alten den Tod gebildet* című értekezésére emlékezik Kazinczy. Ha ezt az elfogadható fejtegetést továbbgondolnám, idéznem kell Schiller *Görögország istenei* című versét, majd ennek epigrammába tömörített ellentétét, mely Lessing tanulmányára játszik rá: *A géniusz a lefordított fáklával*. Bár kedvesen tekint ki kialvó fákla mögül, de, uraim, a halál mégsem ily esztétikus. („Lieblich sieht er zwar aus seiner erlöschenden Fackel, / Aber, ihr Herrn, der Tod ist so aesthetisch nicht.”)

meggyőződésére deríthető fény, hiszen magától értetődőleg kapcsolódik be egy/az európai irodalmi/esztétikai diskurzushoz, irodalomközi cselekvésével belép abba a „tudós-közletársaság”-ba, a 18. század felvilágosodott klasszicizmusának utópiától sem mentes világába, melyben elfoglalt virtuális tagságát nem annyira bizonyítja, mint inkább példázza. S hogy talán merésznek ható állításom nem merőben egyetlen példa alapján levont következtetés, kiváltképpen nem Kazinczy önnön helyzetének erősítését szolgáló múltidézése, ezúttal messze nem fordítói igyekezetével igazolnám, hanem műveit kíséző paratextusaival, nem egyszer negatív példával, még inkább a német klasszicizmus és a weimari klasszika szüntelen szem előtt tartásával, antikvitásszemléletének a göttingai kutatások felől érkező inspirációk felfogásával,⁸ valamint – és talán ez volna a legfontosabb, mivel erről alig szólt a feltételezett spontaneitásról szóló „nézőpont-váltó”(?) kutatás – azokkal a párhuzamosságokkal, amelyekre rá lehet ismerni, ha összeolvassuk Goethe, Goethe–Schiller és Kazinczy epigrammatikus verseit, valamint a közmondásszerű (*sprichwörtlich*) címszó alá sorolt lírai rövidformákat, íródtak legyen klasszikus metrumban vagy más versformában. Olvasmányaimból számomra is meglepetésszerűen buktak ki ezek a párhuzamosságok, melyek nem magyarázhatók a forráskutatással. (Akad az elemzésbe bevont körbe olyan Goethe-vers, mely a *Tövisek és Virágok* kiadása után öt esztendővel készült, és talán olyan filológus nem akad, aki a Goethe-re tett Kazinczy-hatást emlegetné!) Ezzel együtt kockázatos, ha kellő körültekintés nélkül a német és a magyar irodalom párhuzamairól vagy Kazinczynak a német „példakép” vak követéséről szólunk; jöllehet Kazinczy hivatkozásai között, a Gottsched–Bodmer-vitától a klasszika xéniáiig, nyilvánvalóan a német irodalmat idéző megjegyzések, versek, ritkábban az irodalmi nyelvet tárgyaló fordítások (Wieland Adelung ellen)⁹ a leggyakoribbak. Olykor (s ezt Kazinczy érvül szánja a nyelvújításra szűkített, valójában stílusújítási, ízlésfejlesztői, az irodalom teljes rendszerét átfogni igyekvő, nem egyszer egyszemélyes, máskor kevés számú híveivel együtt folytatott küzdelmében) az idegenszerűség fogalma és gyakorlata szegül szembe a „szókás”-ok védőivel.

Itt jegyzem meg, hogy feltehetőleg a korszak terminológiáját vette át a „maradék”, a részben nyelvészeti, részben irodalomtörténeti utókor, mikor az új(ított) szavak elfogadására-ellenzésére szűkítette a neológus–ortológus-vitát, egyenlőségjelet téve a szóújítók és neológusok, *versus* az ellenzők, azaz ortológusok között. A *Tövisek és Virágok* vékonyka kötete ennél jóval szélesebb frontot nyitott, ezt a versformák változatossága is érzékeltetni látszik, az új nemcsak a szóalkotásra, a szintaktikai (elismerendő, sokszor erőszakos, erőszakolt, nem egyszer indokolatlan, ám kísérletként

⁸ A Baróti Szabóról írt kevésbé méltányos epigrammát több bírálat érte (KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, I–XXI., MTA, Budapest, 1890–1911, 396., 449. [A továbbiakban: *KazLev.*]) Kazinczy emígy indokol (Uo., 464.): „Nem emelkedett-fel lelke soha annyira, hogy a Római Költöket úgy értse, mint Heyne tanítja őket érteni.” A *Tövisek és Virágok* fogadtatására Kazinczy 1819-es tanulmányában visszatér. CZIFRA, I. m., 208–209.

⁹ A közöltnél (Felső Magyar Országai Minerva 1825, 268–286.) jóval korábban merült föl a fordítás szándéka. Ezt a lábjegyzetet használok föl arra, hogy emlékeztessék: bár Kazinczynak nemigen voltak publikációs nehézségei, de nem mellőzhető, hogy részint meglehetősen szegényes volt a publikációs tér, részint anyagi nehézségek hátráltatták a közlésekben.

meggondolkodtató, vitára gerjesztő, az irodalmi életet mozgásba hozó, ingerlő) beavatkozásokra vonatkozik, hanem a formálódóban lévő, a „tudomány”-tól már levált, de új jelentésében még nem teljesen kikristályosodott irodalomfogalom egészére, beleértve a klasszicista–klasszikus irodalomba tartozó, oda még talán éppen hogy beleférő, ám onnan kiszorítandó, esetleg csupán helyére utasítandó művek kanonizációjának vagy dekanonizációjának kérdését, a vers és próza egymáshoz való viszonyának problémáját (mely nem oly egyszerű, mint hinnők, tekintettel Kazinczynak már létező útleírásaira, sikeres próza fordításaira,¹⁰ nem utolsósorban művészen fogalmazott leveleire), továbbá a költői-írói szuverenitásra, amely az író-költő nyelvalkotó jogának értelmezése körül forog.

Mindez jórészt az eddigi kutatásokból is kiolvasható-kiolvasandó. A *Tövisek és Virágok* megcélzott ellenségeinek felismerése és felismertetése azonban újabb szempontokkal gyarapodhat, ha Goethe és Schiller xéniáinak, epigrammáinak¹¹ néhány darabját Kazinczy felől kíséreljük meg olvasni. Visszatérve ahhoz, amit a „negatív” hivatkozásokkal kapcsolatban megjegyeztem, Kazinczy 1809-ben (néhány epigramma készítése korábbra tehető) úgy fogott hozzá a későbbi kötetbe (*Tövisek és Virágok*) szervezett epigrammái készítéséhez, azaz a nyelvújításnak nevezett harc megindításához (melyet aztán két életrajz, a Daykái meg a Báróczié, azaz egy költőé és egy prózaíróé követett, együtt Dayka általa némileg átírt verseivel, saját verseivel és fordításaival), hogy elismerte, el akarta ismertetni, csak szóbeli értesülései vannak Klopstock és Schiller ilyen irányú munkáiról, noha Goethe 1806-os verseskötetében belelapozott, és Schiller egynémely idevonatkozatható epigrammáját olvasta, sőt felhasználta a *Tövisek és Virágok* kiadásakor. Többféle következtetés vonható le a följebbi adatból. Csetri Lajos talán némileg lekicsinylőleg figyelmeztetett, Kazinczy hallott harangozni (így!) a weimari klasszika xéniáiról. Hadd jegyezzem meg, hogy nemcsak ezekről hallott „harangozni”, hanem elsősorban arról, hogy – hiszen tudott a német irodalom számos epizódjáról – az epigramma miként lett német irodalmi viták eszköze. Ugyanakkor a közös forrás révén (s itt Kazinczy emlegethette volna tudását az antikvitás oly epigrammaszerzőiről, mint Catullus és Martialis) mégis igyekezett valami képet alkotni magának, annál is inkább, mivel Goethe „aktuálpolitikai” velencei epigrammái a kezébe kerültek, utóbb fordított is belőlük, illetőleg Klopstock költészetével már behatóbban foglalkozott, a *Messiással* mint a 18. századi eposz példájával, meg az ódákkal, melyek a (neo)latin és gyér magyar előzményeket követőleg a magyar műfaji rendszer kiteljesítésekor, egy hangnem, egy hangoltság népszerűsítésekor (is) jó szolgálatot tettek. Hogy egy kevésbé vizsgált Catullus-áthallást említsek, magyar fordításban írok le négy sort:

¹⁰ Ide Gessner *Idylliumai* éppen úgy besorolhatók volnának, mint a megkezdett, de befejezetlenül maradt *Werther*-átültetés. Kazinczynak és a korszaknak ki kellett találnia a műfajrendszert (némileg) bontó lírizáló prózanyelvet, de az útleírását is. A popularitással érintkező Wieland-fordítások ellenében kíséreltezzék Kazinczy, szintén Wielandhoz fordulva, a műmesei-orientális hangvétellel, a szabadvers ossziáni változata ugyancsak beilleszthető a sorba.

¹¹ A kérdéskört a német irodalmi viták közé helyezi Franz SCHWARZBAUER, *Die Xenien. Studien zur Vorgeschichte der Weimarer Klassik*, Metzler, Stuttgart, 1992.

Khedvest mond, valahányszor kedvest mondana, mindig
Arrius, és csheleket mond, amikor cseleket;
s azt is képzelem, hogy bámulnunk kell a beszédét,
míg nagy hangsúllyal mondogat ily *cseleket*.¹²

Kazinczynál ez(?) ekképpen módosul:

Kárischt mond, s Pszikhét, ha Pszüchét kell mondani, s Cháriszt,
És Témisz-tók-lescht Győri The-mi-sztoceszért,
S Kiosch- s Lezbóschnak, Kémiának s Mekhanikának,
A mi Chiósz, Lezbósz, Chemia, Mechanica.

Két szempontból is érdekes lehet az összevetés. Az egyik, a (számomra nyilvánvaló) Catullus-áthallással igazolódik, azaz távlatosabb lesz/lehet az idegen, a görög szavak honosítása, nem kizárólag a „szép” kiejtés, ezzel együtt az idegenszerűség meghagyása „eredeti” alakjában. A másik szempont az lehetne, elhallgatva vagy a szelektív emlékezetből hirtelen felbukkanva: a problematizálás során nem csupán nemzeti irodalmi érvényessége volna a töredékesen idézett epigramma tétje, hanem egy, az idegen szavakra vonatkozatható kiejtési-helyesírási elv következetes használata, melyből kiindulva az általánosabb nyelvi befogadás szabályaihoz lehet hozzájárulni. Nem önmagában érdemes szemlélni Kazinczy epigrammáját. Azaz nem csak azért, mivel az általa becsült Catullus magyar utóéletét egészíthetjük ki, hanem inkább azért, mert Kazinczy számára fontos jelzés az antikvitas költői-művészeti-történeti terminológiájának olyan integrálása, amely egyben a német szabályozástól sem teljesen független, és amely nem ellentétes a magyar kiejtés, írás meghonosítandó szabályaival. Catullus epigrammáját rövidtörténetbe ágyazza, Arrius nyelvi vétkeivel „világ”-ot szennyez, Kazinczy nem tágít a maga epigrammaküzdélme egyik epizódja mellől, a nyelvet torzító (nevével) a vers csattanójában nyelvi torzítás áldozata lesz,¹³ az „ügy” megmarad az epigrammatista és kipécéztette viszonylatában, hogy az antik hivatkozás biztosítsa a tágabb kontextust. Ezzel azonban visszaértünk oda, ahonnan elindultunk: 1) S bár Kazinczyhoz nem jutott el a tisztelt német klasszika szerzőinek nem egy munkája, az antikvitas forrásként hasonló felhasználása révén inkább elképzelem, feltételezi, miként jártak el *hasonló* esetekben. 2) S talán még jobban hangsúlyozandó: Kazinczy nem kételkedik abban, hogy a német irodalom feltételezett műveivel analóg módon kell eljárnia; az általa ismert irodalmi anyagból következtet vissza (vagy előre): Klopstock és Schiller akkor nyúlt a nem-görögös epigramma fegyveréhez, amikor

¹² Caius Valerius CATULLUS *Összes versei*, ford. DEVECSERI Gábor, Magyar Helikon, Budapest, 1967, 87. Eredetiben és Devecseri korábbi fordításában: „Chommodus dicebat, si quando comoda vellet / dicere, et insidias Arrius insidiasch, / et tum mirifice sperabat se esse locutum, / cum quantum poterat, dixeret insidiasch.” – „Kbajt mond Arriusunk, ha a kéjről szólni kíván, / törbecsalást nem mond, többecsallást szívesen, / nyilván azt gondolja, hogy őt mindenki csodálja / szörnyen hangsúlyos többecsallásaiért.” CATULLUS *Összes költeményei*, ford. DEVECSERI Gábor, bev. KERÉNYI Károly, Officina, Budapest, 1942, 180. Catullus „az arisztokratikus kiejtés majmolását gúnyolja ki.”¹⁴

¹³ „a svábnál Győri Ghieri leve.”

a német irodalomban Kazinczy által tapasztalt *hasonló* jelenségekbe ütköztek.¹⁴ S ha a szükséges „anyag”-hoz ekkor nem jutott is hozzá, a weimari klasszika irodalmi gondolkodása nem volt előtte egészen ismeretlen. Ahhoz a kutatóhoz volna hasonlítható ilyen tevékenysége, aki az általa ismert rendszer „üres helyei”-re az általa nem teljesen ismeretlenből következtet. S ha csupán „harangozni” hallott is a xéniahadjáratról (később azonban tudomást szerzett róla), tévedhetetlen biztonsággal nevezte meg, mi hiányzik tudásából, mi az, ami célzásait kockázatmentesebbé tehetné; a magyar irodalomnak a 19. század elején Kazinczy által diagnosztizált állapota összevethető-e, ha igen, hogyan, milyen mértékben a weimari klasszika működése tíz esztendőjének (1795–1805) német irodalmi viszonyaival.

Következzék ezután Kazinczy önigazolása, elveinek kifejtése, amelyre jó okot kínált a *Tövisék és Virágok* új kiadásának tervezése (1815-től), amely egybeesett kilenckötetes fordításgyűjteménye darabjainak megjelenésével. A tervezett és meg nem valósult kiadás előszavában részben kiszélesíti, értekezéssé szervezi az első kiadást előkészítő levelezés néhány megállapítását, belefoglalván az első kiadás jegyzetanyagának néhány tézisét.

Tudjuk, hogy nyelvünk keleti nyelv és nem nyugati, s inkább érezzük e szerencse becsét, mint hogy erről lemondani akarnánk. [...] De minekutána a görög, deák, német, francia, olasz literatura nem csak görögöknek, rómaiaknak, németeknek, francziáknak, olaszoknak, hanem magyaroknak is literaturája, s ez a tekintet közöttünk és ezen nemzetek közt egy rokonságot sző, mely ér annyit mint az a másik, mely által zsidóknak, araboknak, töröknek és tatárnak vagyunk rokoni: vétünk e, ha azokhoz szólván, a kik ezen lelki testnek szintűgy tagjai mint mi, a kik úgy szólunk, úgy ejtjük a szólást, hogy beszédünkhöz ki ismerszik, kinek társaságokban éltünk.

Amit rövidre zárva olyaténképpen értelmezhetnénk: a magyar irodalom „nyugati” és nem „keleti” típusú irodalom, ebből akár nemzetkarakterológiára is visszakövetkeztethetnénk. A magam részéről ezúttal, kissé merészebben, a transznacionális gondolkodás egy kezdetlegesebb formájára, ezáltal a világirodalom ekkor még inkább körülírt, sejtett, mint megnevezett fogalmához kísérel meg irányítani.¹⁵ S ebben a vonatkozásban nemcsak a goethei szellemre, hanem a Schlegelek távolról hasonló elgondolásaira sem vétek ráismerni.

Egy másik nézőpontból szemlélődve, arról lehetne töprengeni, hogy a hasonlóságok, az olykor szó szerinti egyezések Kazinczy ama törekvése alapján volnának értelmezhetőek, miszerint a magyar irodalom (és irodalmi nyelv) „európaizálása”, az európai standardhoz közelítése a kétségtelenül perdöntően fontos szerephez juttatott fordítások mellett a műfaji, nyelvi, ízlésbeli újítások révén érhető el. Ilyen módon

¹⁴ Schiller Klopstockot sem kímélte: „A vallást megajándékozta ez a vers, / fordítva is? – Ne kérdezzék ezt tőlem.” („Messiade. Religion beschenkte dies Gedicht, / Auch umgekehrt? – Das fragt mich nicht.”)

¹⁵ A transznacionális-nemzetközi irodalmi törekvésekről vö. Dieter LAMPING, *Internationale Literatur. Eine Einführung in das Arbeitsgebiet der Komparatistik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2013.

még akkor is meg lehet szólaltatni a német klasszikával rokon/hasonló nézeteket, ha szövegiségükhöz esetleg nincsen közvetlen hozzáférés. Ez nem jelentheti azt, hogy a magyar nyelv (és irodalom) lemondana a maga „eredetiség”-éről, „keleti” voltáról, csupán azt, hogy a műveltség megszerzésének, terjesztésének, strukturálásának iránya a „nyugoti” modell szerint történhet, legalábbis ez az út az, ami a nyelvet/irodalmat elfogadottabbá teheti a „nyugoti” nyilvánosság¹⁶ számára. Ezzel függ össze, hogy a (meg)értésnek változnak a kritériumai, az ortológus az, aki szerint „minden rossz, ami új vagy régi, s csak az jó, a mit minden ért vagy a mit maguk csináltak.” Ezzel Kazinczy elismeri, hogy az általa ortológusnak nevezettek is részesei a nyelvújításra szorító mozgalomnak (Kisfaludy Sándor esetében nem a szonettet helyettesítő strófaformát kifogásolja, bírálatában, epigrammájában sem hivatkozik a német szonettvitára, nem Goethe célzatosan ellentmondásos állásfoglalására a szonett ügyében, hanem a túlírtást veti Himfy szemére, a válogatás, az önmérséklés hiányát, valamint egyes helyek korrektségét, klasszicista nézeteinek megfelelően); ugyanakkor az ortológusok – ekképp magyarázom Kazinczy kijelentését – szűkebbre vonják az újítások, az újíthatóság körét, sőt nem elég tájékozottak a régi magyar irodalomban. Jellemző rá, hogy ennek a bevezetésnek hangsúlyos helyén olyan példával hozakodik elő, mely részint világirodalmi tájékozottságát dicséri, részint a (költői, prózai) beszéd új minőségének formálódására utal. Sterne (Yorick) általa fordított útirajzának karikatúrisztikusan megrajzolt figurájával, Smelphungusszal hozakodik elő, Beregszászi Nagy Pál disszertációjában a „nyelvrontók”-at szinte efféle akadémikuskodó színben tüntette föl. Innen visszatekintve értelmezhető a *Purismus* című epigramma:

A Génie s sanctionál¹⁷ füledet bosszantja. Nem érted.
Értsd s nem fogja tovább sérteni gyenge füled.

Meglepő volna a vers fordulata, ha a weimari klasszika poétája szintén nem fogalmazott volna meg verset *Der Purist* címmel, eszerint a német kolléga törekvése, hogy megtisztítsa a nyelvet az idegen szavaktól, csak hogy fölmerül: miképpen németesítené a *Pedantot*? („Sinnreich bist du, die Sprache von fremden Wörtern za säubern, / Nun so sage doch, Freund, wie man *Pedant* verdeutscht.”) A martialis minta szerint a megszólítás alakzatával élnek a weimariak is, Kazinczy is, létrehozván a megszólítottat, akinek tömören összegzett nézeteinek fonákját mutatják be, a csattanóig vezetvén

¹⁶ A magyar irodalmi és nyelvi események rendszeres megismertetése vezeti Kazinczyt, mikor német nyelvű folyóiratokban teszi közzé recenzióit. Más kérdés, hogy részint jelentéktelen, részint ismerethiány miatt érdektelen magyar művekről szóló, olykor polemikus beszámolóit nem ébresztettek érdeklődést, inkább „befelé” szóltak. Kazinczy irodalomközvetítése nem mondható eredményesnek. Kisfaludy Sándor német nyelvterületen nem lett sikerszerző, de megjelent, némi hatástörténeti jelentőségre is szert tett német közvetítéssel a szlovák és a cseh irodalomban.

¹⁷ A kifejezés és az epigramma kontextusába helyezendő el egy Aranka Györgyhöz, 1810. július 1-én küldött levél (*KazLev* VIII., 1–3.), mely többek közt ezt tartalmazza: „A világosság még nincs elválasztva a sötétségtől, s egy némellyikünk azt tartja jó Magyarorságnak, amit a szokás sanctionált: más némellyikünk nem a szokást tartja Kánonnak, ha nem azt nézi, hogy millyennek kell lenni a nyelvnek, hogy az Légyen, a minek lennie kell, ha bár erőszakkal esné is.” *Az iskola törvényei* című epigramma a „Purismus” felé mutat: „S a génie pártozott fövel jó s sanctionálja / A mit az iskola tilt, a mit az Aesthesis hágy.”

(adott esetben a pentameter csonka lábjáig) az érvelést. Egyébként a purizmus, a purista időnként a „pedant” képében ágál, így Goethe nem győz gúnyolódni rajta. Miután őket, működésüket abszurd jelzővel illették, akképp vágnak vissza, csak a *Pedant* az abszurd („Was hast du uns absurd genannt! / Absurd allein ist der Pedant”), nemcsak a rímhívásra felel a csattanó, hanem a vád visszafordítására a kérdés–felelet-szerkezet is szolgál, Kazinczy (többek között) a *Fentebb stylus* disztichonával jegyez efféle szerkezetű verset. Ő maga pedig *A Pedánt* ellen négysorosával küzd, az egymással szembeszegezett terminusok játéka a könnyedebb és a nehezkesebb szólás ellentétét jeleníti meg, a párbeszédes forma segítségével. Goethe 1816-ban tér vissza a nyelvtisztítás kérdésére, valójában a xéniák purizmusának német nyelvi megfelelőjére bukkanván. Az eddigiéknél valamivel terjedelmesebb versike túllép a szűkebb értelemben vehető nyelvművelési problémán, s – nem túlzás – világpolitikai keretek közé helyezi. Felfoghatjuk ezt akképpen, hogy (maradjunk meg a korábbi jelölésnél) a puristák az elzárkózás, a magukba fordulás reprezentánsai, így akadályai a nyelvek, a szólás és általánosabban értve: a kultúrák természetes cseréjének. Jóval a névadás előtt előlegeződik (ezúttal *ex negativo*) a világirodalom, amely a nemzetközi szellemi cserekereskedelem hathatós segítségével hozhatja el a világirodalmi korszakot. A transznacionális elgondolás Goethénél is, Kazinczynál is korai periódusában mindig valaminek ürügyén, valamivel szemben, fokozatosan fogalmazódik meg, különféle minőségek, helyzetek olvashatók egymásra, egyben eltérő életterületek összegződnek. Goethe versikéjéről egy naplóbejegyzésből tudható, mi váltotta ki: jénai diákok követelése, hogy a professzorok a tudományos terminológiát németül mondják. Goethe ezt különös hóbortnak nevezi, és a Napóleon bukását követő korszak jellemzéséből a „nyelvtisztító”-i magatartás e változatára következtet. Hála Istennek, sóhajt föl a versike beszélője, hogy a zsarnok már Szent Ilona szigetén ül, csak az a baj, hogy egyet égettek meg, így egy helyett most száz zsarnokunk van, igen kényelmetlen új rendszert kalapáltak nekünk össze, egy új kontinentális zárlatét. Németország (*Teutschland*) egészen elkülönülhet, a határra kiépülhet egy pestis kordon, azaz egy egészségügyi zárlat, hogy ne lopózzék be folytonosan az idegen szó feje, teste és farka (*Schwanz*).¹⁸ Talán nem túlzás olyképpen olvasni Goethe versikéjét, hogy ironizálásával nem vonja vissza a kétségtelen időszerű politikai megnyilatkozást, hanem szembesíti a közvetlen tapasztalható nyelvi törekvéssel, amely nem csupán a Rummy Károly György segítségével Kazinczy előtt ismeretessé vált, a német irodalomban előforduló (nyelvi) grécizmusokra és gallicizmusokra vonatkoztatható, hanem éppen a nyelv és a hatalmi meg-

¹⁸ *Poetai epistola Vitkovics Mihályhoz*, Pest, 1811. Akár jóslatnak is felfogható az egyik változat néhány sora: „Meséidet./Mellyekre Lessing is javalva néz, / S Epigrammaidat gúnyolva fogja / Recenseálni Högyész.” Igen tanulságos egy nemrég előkerült levél (KAZINCZY Ferenc, *Levelezés*, XXIV/3., s. a. r. ORBÁN László, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2013, 133–137.), melyet Kazinczy Fejér Györgyhöz küldött 1811. február 27-én. Részint magyarázza néhány epigrammáját: *Herculeshez*, *A szavas Idióta*, *a Szép és a Jó*, részint Goethe-re és Schillerre hivatkozva védi álláspontját. Minthogy nem neveződik meg, mely Goethe-versről van szó, s a futó megjegyzésből nem tetszik ki, imitatív jellegű-e vagy első-sorban ironizáló, nem azonosítható, talán a *Velencei epigrammák* 29-es, 33-as, 34-es számú epigrammáiról lehet szó. A Schiller-vers azonosítható: *Die Teilung der Erde* (*A Föld szétosztása*). A hivatkozott *Antanacclasis*, Quintilianusnál *contraria significatio*, itt alkalmazható jelentése: egy szó egy másik értelemben történő használata.

fontolás összelátásával, összefüggésével mutat rá, e „nyelvtisztítás” mind a politikai, mind a nyelvi terület autonómiáját vonja kétségbe. Az egy helyébe lépő száz tirannus olyan szerzőt és olyan nyelvfelfogást készítet megszólalásra, amely és aki tisztában van a nyelv hatalmi lehetőségével, a nyelvszabály előírása (az idegennek minősülő szavak kiiktatása) egyben az önmagába zárkózás zsarnokságát hozza magával. Noha Goethe verseiben nagyon ritkán élt idegen szavakkal (szemben Kazinczyval, aki azonban epigrammáiban felhasználta az idegen szavakkal élésben rejtőző ironizáló, satirizáló potenciált), értekezéseiben, prózájában azonban e téren nem tartóztatta meg magát.

Hogy az elzárkózás ostromozása, kigúnyolása miféle indulatokat hívott elő Kazinczyból, arra a Vitkovics Mihályhoz címzett episztolája árulkodik (csakhogy Kazinczy a magyar irodalomtörténet közegébe helyezi polémiáját); és kurta epigrammában Kazinczy is kinyilvánítja „hovatarozás”-ának összetevőit, állást foglal egy későbbi – tervezett – kötet számára írt *A nyelvrontókkal*, mely akár a goethei versike kontrafaktúrája lehetne, tekintetbe véve, hogy nem a világtörténet, „csak” a művészettörténet kínálja messze ható példáját a nyelv küzdője számára. Még inkább provokatív egy másik vers, mivel a címbeli idegenség alá foglalja össze, a saját mellé, az integrálódott idegen közös disztichonát: *Misoxenia*. Az elkülönülés tagadása mellett a hazai és a nagyvilági, a belső és a külső térhez kötött, a mesterségesen gerjesztett ellentéttel szemben az emberiség mint centrum és Pest-Buda tája mint periféria komplementer és nem hegemonikus elképzelése, az állítás és cáfolat egymásba játszása teszi (ennek következtében polemikus mondandójával együtt) jelentékennyé Kazinczy versét:

Jó nem kell, ha az emberiség s nem nemzeted adja,
Nékem az emberiség s Pest s Buda tája hazám.

Goethe nemcsak följebb idézett versében tartózkodott az érzelmi töltésű *hazám* megnevezésétől, mivel kezdettől fogva szemben állt a napóleoni háborúk során szerveződő (nagy)német nacionalizmussal, és akár a maga hajdani, a gótikát német művészetként számon tartó, ifjú elgondolásától messze térve, a koraromantikus szerzők, főleg a Schlegelek „megtérését” is megfelelő iróniával kezelte. Kazinczy ehhez kissé távolabbról hasonlóan nem tudta elfogadni és eléggé méltányolni, ha bárki (beleértve Kisfaludy Sándort)¹⁹ a költészetet elsősorban és reflektálatlanul „hazafias” tettnek minősítette, némileg (vagy talán nem is némileg) háttérbe szorítván az esztétikai vagy éppen műfajelméleti megfontolásokat. Kazinczy emberiségképzete rokonítható Schiller (és Goethe) *rein-menschlich* feltételezésével: az egyik, a német nemzeti jelleget vitató xénia felrója, hogy hiába reménykedtek, németek, ahhoz, hogy nemzeté alakítsátok magatokat, képezzétek, képesek vagytok, kellene lennetek arra, hogy

¹⁹ *A boldog szerelem* V. énekében olvasható: „Szeretem a szittyá lantot / Szittyá hangon hangzani – / Hol a lantos jól szippantott / Költő szeszből – hallani.” Az előszó szerint: „S csak ezen részről érdemelhetek dicséretet, a fellebb említett hazafiakkal egygyütt; csak azért, hogy magyarul írtam.” KISFALUDY Sándor *Munkái*, I., s. a. r., bev. HEINRICH Gusztáv, Franklin-Társulat, Budapest, 1903, 178., 83. Életpályáját összegző, regeköltői hatyudalából idézek: „Így lön belőlem költő, / nyelvünk műveléséért; / Nemzetemnek tán javára, – / S magyar nőknek kedvéért.” Kisfaludi KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, kiad. ANGYAL Dávid, Franklin-Társulat, Budapest, 1892, 388.

szabadon emberré legyetek.²⁰ A törvényszerűen, természeténél fogva előbb emberi, aztán nemzeti felvilágosodott elgondolás olyan transznacionális kultúrafelfogásnak kedvez, amely feltétele és nem akadály a hatékonyabb, mert a humanista hagyományhoz jobban kapcsolódó, a tevékeny, mert mozgásban lévő, a merev határokat átlépő (mondjuk így) patriotizmusnak. Goethének és Kazinczynak ezúttal egy-egy, nem túlságosan terjedelmes versére hivatkozom, másutt részletesebben és más locusok alapján igyekeztem a Kazinczy–Goethe-viszonyt bemutatni. Ezen a helyen az tetszik fontosnak, hogy a nyelv státusa, a „nyelvújítás” (szépítés-bővítés-rontás) polémiái közepette miféle rokon állásfoglalásokra bukkanhatunk, ha a szövegek szorosabb olvasásán túl a szövegek lehetséges kontextusát is bevonjuk a vizsgálatba, lényegében egy és ugyanazon tézisnek (a nyelvnek mint megújítható, az újabb periódusokhoz alkalmazható, dinamikus-dinamizálható jelenségnek) nem pusztán a grammatikára szorító (bár arra is tekintettel lévő) minőségét a költészet és a nemzeti meg a világban-lét oldaláról egyként szemléljük. Ha innen indulunk ki, akkor újabb hasonlóságokra bukkanunk. A xénia közt leljük a már (ismét címevel figyelmeztető) epigrammát. Egy német meseterdarab: Minden tökéletes ebben a versben, nyelv, gondolat, ritmus: csak egy valami hiányzik még: ez nem vers („Alles an diesem Gedicht ist vollkommen, Sprache, Gedanke, / Rhythmus; das einzige nur fehlt noch, es ist kein Gedicht!”) Kazinczy – ezt a kortársak pontosan tudták – élő modell alapján dolgozott, s ezúttal ő tért el a klaszikus mértéktől:

Te cifra szókkal élsz, s poéta nem vagy,
Képben bujálkodol, s poéta nem vagy,
Ömölnek rendeid, s poéta nem vagy,
Csók és bor éneked, s poéta nem vagy,
Mi híjod? Értem én: Poéta nem vagy!

A hasonlítás külső körén említődhet a hiány kiemelődése, valamint a felkiáltójellel nyomatékosított befejezés. A xénia címadása újra rámutat esztétikai és „hazafiasnak” hirdett érdek szétválására, a cím nem kevés iróniát tartalmaz, a szókratészi irónia bevetése (*Meisterstück*ként emlegetni azt, ami egyáltalában nem az) határozottabb kontúrokat kölcsönöz az epigrammának, mint Kazinczy versikéje teszi, ahol viszont a ráolvasásszerű, ismétlésekkel az emlékezetbe véső, csattanóként immár véglegesnek tűnő ítéletben kicsúcsosodó (már nem feltételezés, hanem) bizonyosság félreérthetlenné teszi az előfeltevést, mely éppen az eredeti nevet távolabbról utánzó hangzás segítségével típust jelenít meg. A xénia nem tagad meg minden érdemet a német mesetermőtől (így is fordíthatnók), hiszen ami megtanulható, ami a költészet külső formájaként megjelenítésre kerül, megvolna. De a költészet nem pusztán külső forma, nem kizárólag jelenség, hanem mindenekelőtt lényeg, a vershez nem elegendő néhány fogás el-sajátítása. Kazinczy névadása: *Lukai* (nem könnyen talált rá)²¹ eleve a hiányt feltételezi,

²⁰ „Zur Nation euch zu bilden, ihr hoffet es, Deutsche, vergebens: Bildet, ihr könnt es, dafür freier Menschen euch aus.” Az önképzés felvilágosodott-neohumanista eszméje Kazinczytól sem idegen, nála iskola-felügyelői-jozefinus elkötelezettségében kereshetjük realizálódását.

²¹ Gergye László jegyzete szerint (KAZINCZY *Összes Költeményei*, 327.) a Hubaira rájátszó Subait a túlságos hangzásbeli hasonlóság miatt cserélte Kazinczy Lukaira. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a vers-

s ami a verseket jellemzi, szintén eleve a hiányérzetet tematizálja. Lukai verseinek jellemzője a túlzás, a fölös bőség, a proporcionalitás, az előadásbeli ökonómia hiánya, amely egy harmóniás-klasszicista verselképzelés szerint megbocsáthatatlan vétség. Újra arról lehetne értekezni, hogy még a nyelvi mozgalmak periódusában sem feltétlenül érdem, ha valaki anyanyelvén versel (a tézis időszerűsége Kisfaludy Károly epigrammájával ugyancsak igazolható volna),²² a poeta nem utolsósorban (költői) nyelvéről ismerszik meg. Ennek érdekében kell megvitatni a szólást, „helyes kimondása a szónak” nem akármilyen érdem. Ennek jegyében illeszti be Kazinczy vékony kis kötetébe Schiller versét, tanúságot tévén arról, miként ültethető át magyarra a weimari klasszika epigrammája:

Frey von Tadel zu seyn ist der niedrigste Grad und der höchste,
Denn nur die Ohnmacht führt oder die Größe dazu.

A foltatlanság fő érdemed és legutolsó,
Mert csak aléltásod kútfeje, vagy nagy erőd.

A Schillertől *Korretheit*nek, Kazinczytól *Correctiónak* címzett epigramma a „foltatlanság” szélső eseteire, ezáltal a legnagyobb és a tehetetlen (aléltásod) közötti oszcillálásra utal anélkül, hogy a *correctio* elérésére törekvést vagy az abban maradást minősítené, elítélné. Kazinczy visszaadja az eredeti olvasása nyomán támadható kétséget, végül mi vezethet el a korrektséghez, és egyáltalában: mikor érdem a korrektség, mikor a gyengeség, a beletörődés, a tehetetlenség jele. A schilleri vers magyar változata még fokozza ezt a kétséget, hiszen a „correctio”, a még nem tökéletes javítása elsőrangú kötelessége mindenkinek, aki tollat fog a kezébe. Ugyanakkor ott rejlik az epigrammában, ami egyébként az irodalmi tárgyú epigrammák sajátossága, hogy a beszélő mellett a megcélzott is belekomponálódik az előadásba, nem kizárólag akkor, ha párbeszédese a forma, a megszólításos előadásmód sem tér el ettől, ennek következtében az előadói meg/kinyilatkoztatásba belefoglaltatik a megszólított, a kipellengérezett, már csak azáltal is, hogy a portrévázlat áttetszik a sorokon. Elismerem, mindez föllelhető már Martialnál is, így az a korábban leírt Kazinczy-mondat, miszerint a xéniák után hiába nyomozott, a messzi vidéken számos akadály van a könyvbeszerzésnek, valószínűsíthető. S ha ennek ellenére, több epigrammát tekintve, legalábbis a weimariakéval hasonló gondolkodás nyomai mutathatók ki, jöllehet az epigrammák keletkezési körülményei, megjelentetései, nem utolsósorban visszhangja meglehetősen eltérők, az irodalom-létesítés akarásával magyarázhatók. Míg Goethe és Schiller összehangolt támadást intéztek olyan szerzők, műtípusok, magatartásmódok ellen, akiket/amelyeket egy német klasszika megteremtésének, saját irodalmi szerepük feltétlen elfogadtatásának akadályaként tartottak számon, Kazinczyban lépésről-lépésre, fokozatosan

béli „Mi híjod?” hívta elő a Lukait, a cím és a csattanó összejátszását. Ide vezetném vissza Kisfaludy Károly egy szatirizáló Himfy-strófáját: „Mert rímed bár minő szép, / Hidd el, versed még nem szép.” KISFALUDY Károly *Munkái*, I., s. a. r. BÁNÓCZI József, Kisfaludy-társaság, Budapest, 1883, 149.

²² Uo., 143. Kisfaludy e verseit xéniáknak nevezte.

érlelődött a terv, hogy epigrammáival megcélozza a károsnak, visszahúzóknak, avítottak, költőiségre törő költőietlennek, a korrektség ellen vétőknek minősített jelenségeket, vitaszöveget konstruáló epigrammákkal él (melyek, mint láttuk, mintegy egy esztendő alatt készültek el),²³ és polémiáit, kritikáit olyképpen teszi szemléletesebbé, könnyebben felfoghatóvá, hogy a szatirizáló tónust kísérli meg elfogadtatni, világosabbá téve azt, ami elválasztja epigrammái tárgyaitól, nemcsak személyektől, legalább oly mértékben nevesítetlen felfogásoktól. Lényegében Goethe és Schiller hasonlóképpen jártak el, igaz, a 18. század végére a német (nyelvű) irodalom jóval rétegzettebb volt, mint az 1810-es évek elejére a magyar lett. Ez eredményezte, hogy folyóiratával (*Die Horen*), almanachjaival Schiller (és vele együtt Goethe) elérte az érdeklődő olvasókat, főleg azok aktívabb hányadát, s a xéniák igazi botrányt keltettek. (*Skandal* és annak görög előzménye keletkezett – minden értelmében).²⁴ Kazinczynak efféle, „zengzetes” betörésre a magyar irodalomba sem pénze, sem kapcsolatrendszere nem volt, levelezésével terjesztette verseit, és azzal, hogy megírt epigrammáit olykor már másnap azzal a sugalmazással küldözgette levelezőtársainak, hogy mással is olvassák el; de a tervezett ötven vers 1811-re nem készült el, a *Tövisek és Virágok* ennél kevesebbet adott, a példányszám minimális volt, s a terjesztést sem lehetett professzionálisnak mondani. Megjelenése mégis eseményként tartható számon, mivel megalapozta Kazinczy küzdelmét, amelyet szövegkiadásával, leveleivel, fordításköteteivel, majd tanulmányaival folytatott.

Lehetséges a kötetnek olyan olvasata, miszerint a különmemű epigrammákból nem volna egységes koncepció kiolvasható (ilyen módon indokolatlan a még oly óvatos összevetés a weimari klasszika xéniáival), ennek következtében jelentősége sem volna oly nagy, mint azt a „kazinczyánus” kritikai hagyomány(?) állítja. Ezzel szemben felhozható, hogy a két kortársi, igen baráti (jellemző módon Magyarország határain kívül megjelent, így nem túlságosan sokakhoz eljutó) ismertetés ugyan felértékelte Kazinczy kötetkéjét, ám részint azzal, hogy jól meghatározható irányzatot tulajdonít neki, részint a sokféle epigrammai hang eltalálásának érdeme miatt, rámutat a kötetke újszerűségére. Kis János a maga szelídebb módján veti a magyar költők szemére, hogy nem eléggé vettek tudomást arról: a művelt népek az újabb felvilágosodást az ízlés és a művészet területén mily hathatósan érvényesítették. E megbocsáthatatlan gondatlanság és a még inkább megbocsáthatatlan gőg (*Eigendünkel*) miatt – írja Kis, hozzátéve,

²³ Cserey Farkasnak 1810. szeptember 10-én: „A mi kedves Uralkodónk Monarchiájában felette sok a himpellér író, ezeknek korbács kell.” *KazLev* VIII., 86. Cifra Mariann szintén a levelezésből rekonstruálja a *Tövisek és Virágok* darabjainak kötetbe rendezési folyamatát: Cifra, I. m., 21–27. Azt azért érdemes megjegyezni, hogy a kötetke megjelenését követően a levelezőtársak többnyire pozitívan reagálnak. Az 1811–1813 között sorra megjelenő Kazinczy-alkotások a nyelv- és a költészetteremtés koncepciójáról árulkodnak. Goethe és Schiller sem csak xéniákban (Goethe több szelíd xéniákban) körvonalazták klasszikájukat, hanem levelezésükkel, tanulmányaikkal – és nem utolsósorban szép-irodalmi alkotásaikkal. Schillerről népszerű összefoglalás a Goethe-kort dokumentum-regényeivel körbeíró, az egykorú forrásokból építkező írónő életrajzi műve: Sigrid DAMM, *Das Leben des Friedrich Schiller. Eine Wanderung*, Insel, Frankfurt am Main – Leipzig, 2004, 231–263. A kérdéskör jobb ismeretéhez még mindig hasznos: Günter SCHULZ, *Schillers Horen. Politik und Erziehung. Analyse einer deutschen Zeitschrift*, Quelle & Meyer, Heidelberg, 1960.

²⁴ SCHWARZBAUER, I. m., 340–354.

hogyan ez rendszerint együtt jár – egy ideje veszély fenyegeti a magyar Parnasszust. Hogy ennek a helytelenségnek határt szabjon, ebben jelölhető meg a jelen értékes esztétikai produktumának tendenciája. A recenzens a jóízűs kecses versekbe öltöztetett törvénykönyvével azonosítja Kazinczy kötetét, melyről meggyőződése, hogy a magyar szépirodalom egy korszakát kezdeményezi. Romy Károly György rövidebb terjedelmű ismertetése Kazinczy szándékául tünteti föl, hogy a sok káros szokást, amely az ifjú és zsenge magyar irodalomban megtalálható, az epigramma mindenféle változatával megrója. A fő irány abban jelölhető meg, hogy az értelmes licenciákat, melyek kitüntetik a zseniális írókat, az ultrarigorozisták(!) kifogásaitól megvédje, de az érthetetlen újítások ellen is küzdjön, védje a jóízűsét, egyben határait is kijelölje. A szerző bele-szötte finom ítéleteit a legkiválóbb magyar szépírókról, olyan ítéleteket, amelyekből eléggé kiolvasható a dicséret és az elmarasztalás.

Mindennek megértéséhez ismerni kell a legújabb magyar irodalmat és harcait, amelyeket Kazinczy úr főleg a debreceni grammatikusokkal és részben a puristákkal vívott.²⁵ Szemere Pál kései, 1824-es recenziója meglepő módon szinte szabad fordításban közli Kis János ismertetésének bevezető bekezdését, hogy aztán egyenként szóljon, bő tartalmi kivonatot adva olykor, az egyes epigrammákról, néhány ponton érintve Kazinczy másutt kifejtett nézeteit.²⁶ Így a Kis által nem érintett *Soloecismus*-hoz fűzött megjegyzések rekonstruálják az epigramma „háttéranyag”-át, majd állást foglalnak a *Tövisek és Virágok*-ban még versbe nem foglalt „eredetiség” kérdésében. A költő nyelvi jogait hangsúlyozandó a különbözős példaadó voltát emeli ki. Majd új bekezdésben így szól: „Minekutánna bennünket az idegen istenek imádása elég hosszú ideig fogva tartott, most ellenkórság ragadoz reánk: különbözni erőlködünk mindenben, hogy Originalisoknak tekinthessünk; mit kíván a szép érzése, arra semmi gondunk.”²⁷ A továbbiakban aztán az epigramma által szóvá tett kiejtési „anomáliá”-ról elmélkedik Szemere. A három recenzió (kiváltképpen a kortársi kettő) megkérdőjelezi az esetleges állítást a visszhangtalanságról, de nem engedi, hogy a kötetke fogadtatásáról túlzó vélemény alakulhasson ki. Szemere azáltal, hogy Kis recenziójára támaszkodva, viszonylag terjedelmes beszámolót közöl, nem annyira a kötet epigrammáinak közvetlen időszerűségére látszik utalni, hanem részint Kazinczynak az 1820-as esztendőkre erősen megingott pozícióját véli erősíteni (noha a közlés helyének kiválasztása nem a legszerencsésebb), részint az epigrammák ismertetésével a régbbi problémákhoz újakat fűz, szinte folytatja, amit Kazinczy kötetkéje megkezdett.

A közvetlen környezet, irodalmi közeg, múltválasztás/értelmezés, nem utolsósorban irodalmi nyelvalkotás lényegi eltérései ellenére, mégsem hiszem, hogy vissza kellene vonnom, amit a weimari klasszika xéniahadjárata és a *Tövisek és Virágok* feltételezett összefüggés-lehetőségéről állítottam. Itt csak említhetem Goethe (és részben Schiller) messze nem teljesen azonos metodikájú és célzatú tanulmányainak azt a jellegzetességét, hogy a Goethe által irodalmi sansculottizmusként megbélyegzett

²⁵ Kazinczy Romyhoz küldött leveleiben általában részletezi álláspontját, melyet Romy a legtöbbnyire elfogad, s ebben a szellemben tájékoztatja a magyar irodalomról a német nyelvű sajtót.

²⁶ SZEMERE [Pál], [Bírálat a Tövisek és Virágokról], *Aspasia* 1824/1., 61–73.

²⁷ Uo.

jelenségekkel leszámoljanak, és fölvevessék: mi az akadályja annak, hogy létrejöjjön a klasszika német irodalma, nem egy-két költő törekvéseinek klasszikája formájában, hanem szélesebb körű nemzeti irodalmi valóságában. A magam részéről Kazinczy neoklasszicista fordulatáról gondolkodtam, mely a fogság magányában kiszenvedett gondolatokkal kezdődött, konkrétan Winckelmann-olvasással indult, hogy a 19. század első két évtizedére körvonalazódjék, a leginkább talán a *Poetai berek*, valamint a levelezésben elszórt nyilatkozatok s a képzőművészeti tárgyú, valamint Goethe és Raffaellóra hivatkozó értelmezések révén igazolják vissza a „görögös epigrammák” kezdeményezéseit e téren.

Ebben a folyamatban a *Tövisek és Virágok*-nak is szerep jut: Goethe-mottója a művészetértő és az innen önhibájukból kizárt csoportok szembenállását látszik előlegezni, az antikvitas meghatározó jelenléte nem idegen sem a schilleri, sem a goethei irodalom/művészetfelfogás fontos tényezőitől (ideszámolva a kötet beszédes, nyomda-technikailag is jelzett-kiugratott görög idézetét, amely egyszerre érzékelteti a wielandi gráciaképzet nem múló hatását, és mutat Goethe „grécizmus”-ának irányába). Még egy, jelentéktelennek tetsző epizódra is figyelmesek lehetünk: Goethe 1816-ban így versel visszapillantva a xéniák okozta skandalumra. „So sei doch höflich« – Höflich mit dem Pack? / Mit Seide näht man keinen groben Sack.” („Légy mégis udvariasabb!« – Udvarias a csőcselékkel? / Selyemmel nem varr az ember durva zsákot.”) Másutt Böttigert és Kotzebue-t célozza meg Goethe, elkenésről, öndicséretéről, a csőcselék (Kazinczy Goethe-idézetében is előfordul a *Pöbel*) elismeréséről szólva. „A te javallásod, pór rend, gyalázat” – íme, Kazinczy szava, másutt: „Engemet a sokaság ért s kedvel.» – Pór sereg, erre! / Lőrét árulok s nyír vizet; édes ital.” Az epigramma szerkezete hasonló a Goetheéhez. Az *olvasóhoz* címezi alábbi négysorosát, melyben szintén fölfedezhető olyasmi, ami által (bármily távolról) Goethevel rokonítható:

„Apróságok ezek!” – Vaj azok! De ki várakat épít,
A legapróbb szegnek, tudja, mi haszna vagyton.
Krajnyai vásárookra daróc kell, és olaj. A ki
Közre bocsát minket, ismeri Publicumát.

Ugyancsak ebbe a körbe sorolnám az *Epigrammai morál* című verset, melynek nemcsak indítása emlékeztet a Goetheére. Goethe képes beszéde nyersebb formában nyilatkozik meg, ami ott az avatatlanok körét illeti, Kazinczynál az íráság egyik esetét hozza elő, szóhasználatával jelzi (ma már ekképpen olvasható) az eltéréseket a goethei szituációtól. Míg Goethénél a „Höflichkeit”-ban ott rejtőzik a *Hof*, leképezvén a kisfejedelmi udvarokra szétszabdalt államiséget, általa azt a típusú széttagoltságot, amely kitűnő lehetőséget kínál a törekvő, szorgalmas, elfogadott, a szokások szerint munkálkodó irodalmi munkásoknak, hogy együttesüket ajánlják német irodalomnak, addig Kazinczy megelégszik a *lélektelen íróval*, közelebről meg nem nevezett, mert pontosan aligha megnevezhető, ám fölismerhető/fölismerendő típussal, aki (a legjobb esetben) egy nemesi kúria – vendégszerető – támogatását élvez, semmiképpen nem

királyi, nádori, főnemesi udvarét.²⁸ Ugyanakkor Goethe és Kazinczy egyaránt a társadalmi érintkezés keretei közé illeszti ezt a fajta „vitát”, amely a másik kiszorítását, nézetei nevetségessé tételét, leleplezését szolgálja.

„Bántani mást vadság..” – S más a lélektelen Író?
Azt hozzád, s hozzám nem köti semmi kötel.
Csípd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! Az illyet
Ütni, csigázni, s agyon verni (nevetve) szabad.

A túlfeszített előadást Kazinczynál a „nevetve” enyhíti, amely az epigrammai hangvételnek a sajátja. S ha fölmerül, hogy a xéniák és Kazinczy versikéi a mulattatást is megcélozzák, inkább azt volna érdemes bemutatni, hogy a szatirizálás miként tartalmazza a humort, a kinevettetés mellett (vagy helyett – esetleg) a szórakoztatást, az irodalompolitikai szándék (s ezt aligha vonhatjuk meg a *Tövisek és Virágok* szerzőjétől, s itt érdektelen, hányan olvasták, hányan reagáltak rá, közvetlen és közvetve, a megjelenést követő rövidebb és hosszabb távon) nyer-e, s ha igen, mennyit a humorosnak ható előadással. Goethe és Schiller xéniáinak egy – számottévő – hányadáról állítja monográfiájuk, miszerint a tréfás csúfolódás és a csúfolódó tréfa együtt-nevetésre (*Mit-lachen*) hívnak. Az effajta kinevetés még azoknál az olvasóknál is kedvező visszhangra lelt, akiket a xéniák más gáncsoskodásai bosszantottak. Akár Bahtyin karnevalisztikus familiarizálásáról is lehetne beszélni, ugyanis ezek a xéniák, legalábbis egy pillanat erejéig és irányzatosságukat tekintve, idehatnak. Mivel azok az emberek, akiket a társadalmi hierarchia áthághatatlanul szétválaszt, a karnevál nyilvános piacán „családi” kapcsolatba kerülnek, az olvasókat ez a nevetés összehozza – minden irodalompolitikai pártoskodás ellenére. Ez a hatás bizonyult uralkodónak; eltűnt vagy eltűnni látszott a szatirizáló negativitás, amely az epigrammák egy részében benne rejlett. A nevetés, amelyet a tréfálkozó xéniák megcéloztak, a tiszta komikumhoz lettek hasonlatossá. Egyébként maga Schiller a tréfás/tréfálkozó szatírákat közelebb látta a humorhoz, mint a szatírához, mivel a komédiával érezte párhuzamban, míg a patetikus szatírákat a tragédiával.²⁹

Feltehetőleg hiba volna a *Tövisek és Virágokat*, együtt az epigrammákra vonatkozó levelekkel, reflektálatlanul ebbe a körbe bevonni. De elsősorban Kis János, majd nyomában Szemere Pál, felsorolásszerűen, tehát kifejtetlenül, mutatott rá a kötet sokszínűségére, a tónusok különféleségére, a Kis által Witznek, Szemere tolmácsolásában *elmésség*nek nevezett hangvétel jelentőségére. Szemere átültetésében ekképpen hangzik az epigrammák jellemzése:

Azon negyvenkét verszetben, mellyből ezen munka (lap 1–38) áll, csak nem minden nemei feltaláltak azon alakoknak, mellyekbe az Epigramma öntetni

²⁸ Ma már Martialis epigrammáinak címzettjeit is ritkán vagyunk képesek megnyugtatóan azonosítani, jóllehet a kortársak még talán tudták vagy sejtették, kiktől van, lehet szó, Kazinczy költői nevei is csak részben feleltethetők meg a korban ismert szereplőkéivel, a levelezés tájékoztat a leginkább.

²⁹ SCHWARZBAUER, I. m., 281–282., 287–297., különösen 287.

szokott; mint: képecskék, elbeszélletek, leíratok, elmélkedések, allegóriák és dialógus, – s mind ezekben proportionált öszve illése a várásnak és felfejtődésnek, velős kifejezés, foglalatbéli egység tűnnek szembe; a legtöbbeket pedig a gáncs elevensége lepte el, s a mellyeket ez nem éleszt, azoknak vagy valamely ravaszúl elrejtett való (Verum) adja érdemét, vagy a fő gondolatnak, s az ő felöltöztetésének gazdagsága, vagy elméssége.³⁰

Sem Kis János, sem Szemere Pál nem élt a Schiller fölkinálta terminológiával, hivatkozási anyaguk az antik szerzőknél (Quintilianusnál, Cicerónál) található, és Kazinczy kötetkéje sem készítette recenzenseit arra, hogy Schiller és Goethe teoretikus munkáiban elmélyedjenek. A Kazinczy idézte vagy sugallta Schiller-vonatkozásokra ráismerés nem zárta ki arra a racionalista megfontolásra ráismer(tet)ést, amely nem idegen a xéniák természetétől sem, és amely Kazinczy esetében elsősorban (az ókori példákat követve) a szemléltetés mellett a meggyőzésben, valamint az „elmésség”-ben (Witz) tárul föl. Emellett a xéniák oly mennyiségű ellenepigrammát és vitairatot gerjesztettek maguk ellen, amelyekhez hasonló nem volt elképzelhető a németnél jóval szegényesebb, éppen szerveződő magyar irodalmi életben, jóllehet a személyes sértettségnek nagyjában-egészében mindenütt hasonló/azonos tulajdonságaival kell számolni.

Mindennek ellenére, kiváltképpen, ha a magyar epigramma történetében gondoljuk el Kazinczy kötetét, nem ragadhatunk le az 1811-es esztendőnél. Igaz, Bajza úgy vezeti be tanulmánya Kazinczyra vonatkozó fejtegetéseit, hogy a széphalmi mester a „martiáli iskola”-ba sorolható, hozzátéve: „magyar literatúra barátja örvendett egy új, csínnal teljesebb Martiált saját nemzete költői között bírhatni”. Ezek után Bajza Kazinczyt Goethe mellé állítja (!), főleg azért: „Kazinczynak elmésség és lírai szellem [...] jeles mértékben juttat.” „Megfoghatatlan báj” és „egy bizonyos klasszikai szín” Kazinczy nemcsak tréfás csúfolódású epigrammáinak érdeme.³¹ Innen visszatekintve azonban inkább a föltáratlanul maradt értelmezési lehetőségek buknak ki, Kazinczy elhárító megjegyzésénél maradván: miszerint 1810/11 körül csak hallott a xéniákról. Később azonban nyugtázta azok üdvös hatását a német irodalomra, nem kizárt, hogy avval a hátsó gondolattal, miszerint az ő epigrammáinak is tulajdonítható efféle érdem.

Schiller halálát követően Goethe magára maradván folytatta a lírai rövidformák művelését, közmondásszerű kétsorosokat is bőségesen ontva, hogy egy részük a hagyatékából kerüljön elő – ám a xéniák egyben olyan műfaji ajánlatokat tettek, amelyeket részint a megbíráltak is átvettek, részint hagyományként lehetett hivatkozni a későbbi évtizedekben. Effélét a *Tövisek és Virágoknak* is tulajdoníthatunk: fölvethető ama megválaszolhatatlan kérdés, miszerint Kazinczy kötetkéje nélkül milyen epigrammákat írt volna Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály, s vajon Bajza első, nagyobb szabású elméleti értekezését a magyar epigramma történetének szentelte volna-e. Ennél azonban feltehetőleg fontosabb annak megfontolása, hogy az 1810-es esztendő irodalmi életét, vitákat provokáló Kazinczyja miként hasznosította (és mennyire hasznosította),

³⁰ SZEMERE, I. m.

³¹ BAJZA József, *Szó és tett jellemzik az embert, vál., bev., jegyz.* KERÉNYI Ferenc, Kriterion, Kolozsvár, 2004, 46–71., kiváltképpen 55–57.

amit az olyannyira becsült weimari törekvésekről valóban, kimutathatóan tudott, illetőleg amit (meg)sejtett, s aminek legalább feltételezése a kései filológiai „maradék”-ra hárul. Mert a szövegösszevetéseknek annyi tanulsága mégiscsak lehet, hogy a német irodalom alakulástörténetét figyelmesen követő Kazinczy Ferenc még akkor is érzékelte, merre tarthat a weimari klasszika, ha könyvbeszerzéseivel, az általa részben elérhető folyóiratok tanulmányozásával csak részleges ismeretekre tehetett szert; annyit azonban tudott: melyek az antikvításbefogadás újabb, kutatásokkal is alátámasztható lehetőségei (a göttingai neohumanizmust elsősorban Rummy Károly György közvetítette, a feltételezés annak szól, hogy Rummy levelei igen hézagosan maradtak ránk), és a martialisi alapozású epigramma német történetének néhány fejezetével is tisztában volt. Ezúttal nem tértem ki Lessing magyar irodalmi utóéletének bemutatására, de Bajza idézett tanulmánya int arra, hogy a jövőben fokozott mértékben tartsuk számon. A *Tövises és Virágok* kötetként fontos kezdemény, fölvezette a határt az üdvözlendő és az elutasítandó között, közvetve esztétikai állásfoglalást tartalmazva, nem utolsósorban a lírai rövidformák változatokban gazdag tónusaira hozott példát, miközben nem maradt el a provokatív gesztus sem. Hogy a xéniákkal rokon megoldásokra bukkanhatunk, ez lehet műfaji sajátosság, de lehet a megsejtett, kikövetkeztetett irodalmi vitára reagálás is.

Kazinczy Ferenc költői pályakezdése az egykorú dán irodalom kontextusában

Közismert és gyakran emlegetett körülmény, hogy Kazinczy Ferencre milyen mély hatást gyakorolt a német irodalom. A minden irányban nyitott széphalmi vezér világirodalmi tájékozódásának látószögébe azonban a kisebb nemzetek kultúrája is bekerült. Ezek közül mindeztáig jóformán semmi figyelmet sem kapott a dán, noha már csak a némettel való közeli nyelvi rokonság és földrajzi közelség okán is az ilyen irányú megközelítés eleve kézenfekvőnek tűnik. Kazinczy Ferencet nemcsak a korabeli dán képzőművészet és irodalom érdekelte, hanem a dán nyelv is, mint ahogy azt egyik kéziratot kötetének bejegyzése is igazolja.¹

Kazinczy Ferenc munkásságának költészettörténeti jelentőségét többek között az adja, hogy elsőként adaptálta hazai talajra a 18. századi német gráciaköltészet (*Graziendichtung*) eljárásait. Ez a főként Wieland, Götz, Hagedorn, Gleim és mások által képviselt rokokó jellegű irányzat az ókori görög Khariszok (Gráciák) figuráját állította ábrázolásának középpontjába. Kevésbé ismert azonban, hogy Kazinczy e sajátos líra műveléséhez milyen közvetlen és erőteljes impulzusokat kapott a dán képzőművészettől és irodalomtól. Bertel Thorvaldsen *Gratierne og Amor* (*A Gráciák és Amor*) című szoborkompozíciója valósággal lenyűgözte,² mint ahogy nagy elragadtatással nyilatkozott a dán késő felvilágosodás vezéralakjáról, Jens Immanuel Baggesenről is.³ *Parthenais* című hexameterekben írt eposzának görögös hangulata olyan mélyen megérintette, hogy összes versei kiadásának címlapjára a Gráciák képe mellé éppen a dán költő művének vignettáját szerette volna állítani.⁴

Baggesen a dán irodalom fejlődéstörténetében pontosan azt a helyet tölti be, mint a magyarban Kazinczy. Nálunk Kazinczy volt az, aki elsőként kultuszt teremtett a Gráciák körül, aki igazán avatott, kifinomult művelőjévé vált a magyar nyelvnek,

¹ „Dán nyelv hangzása. Írtam Stunder Jakab koppenhágai születésű Festő után Bécsben, 1791. Jún.” Kazinczy fonetikusan, hallás után jegyezte le magának az alábbi versrészletet: „Pó roszen szkir szinker aftenen níd fra Olymp / Den bléje Heszper blinkern / Og nú ferfriszked Wórens szmikke vinkern / Med sztille gléder til szín ven.” KAZINCZY Ferenc, *Sáduimok*, I., MTA KIK Kt., Magy. Irod. RUI 2r. 2. I. 30.f.

² „Három Gratziáji mindent felülhaladnak a’mi szépet képzelhetni. [...] Gratziájit és Merkúrját az Augustenburi Nagy Herczeg vette meg, a’ Nagy Sándor bemenetelét Babylonba a’ Dán király 17.000 talléron.” KAZINCZY Ferenc, *Az én Pandektám*, III., MTA KIK Kt., K633/III. 3.f.

³ „A Parthenais annyira elfogott, hogy csaknem neki nyújtám a’ Góthe Hermannja előtt a’ koszorút, elígézve a’ költemény Homériusisága által.” KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI., kiad. Váczy János, MTA, Budapest, 1890–1911, V., 39. (A továbbiakban: *KazLev.*)

⁴ „E lapra csak két stróphát. Felül lesz a’ Gráziák képe a’ Baggesen’ Parthenaisza’ Vignettje után.” KAZINCZY Ferenc, *Cikkek, versek, családi emlékek*, MTA KIK Kt., 608. 81.f.